

# Zanussi és a Védőszínek

— Talán valamikor lángoló szenvedélyekről is fog filmet rendezni.  
— Talán valamikor. Idővel radikálizálódni kezdek. Gyöngül majd székepszísem is. A világ és az emberek iránti türelmem elfogy...”

(Egy interjúból)

Krzysztof Zanussi egy-egy filmjéről nehéz eldönteni: az a dráma, mely leperreg előttünk, a való élet egy darabja-e, vagy egy filosz-szeminárium számára gondosan kipreparált modell. Az alaphelyzet, amelyből a konfliktus kibomlik, konkrét vonásokkal megrajzolt, izgalmasan életizű; valódi emberek — ambícióikat véres sebként hordozó értelmiségiek — kerültek itt egymással szembe, méretnek le egymás hamis mérlegén. De a lassan, tévován kibontakozó történetben száraz moralisták, szigorú filozopterek inkább, bölcselkedő természettudósok, fizikusok, biológusok, akik vég nélkül magyarázzák magukat, álláspontjukat, szívesen véve hasonlataikat, alapfogalmaikat is a maguk szakterületéről. Ebből olykor bizarr képek. merész asszociációk

születnek, ahogy rávetítődik egy molekuláris kristályszerkezet, atomi struktúra, vagy évmilliók alatt fejlődött állati ösztönrendszer képze a tűnő-változó emberi viszonylatokra.

Zanussi hősei gyakran járnak a filozófiai sarlatánkodás határán, s át is tévednének, ha nem volna bennük — alkotójuktól örökölt — jókora szkepticizmus és önirónia; ha el akarnák hitetni a tudományok labirintusaiban járatlan nézőkkel, hogy elmefuttatásaikban több is van, mint valami steril, csiklandós játék, mely még leginkább egy fanyar fogalmi poézishoz áll közel. S ezt a poézist itt, s csakis a Zanussi-fogalmazta filmekben, e sajátos hősek sérült ambícióinak fájdalma indokolja. Zanussi intellektueljei mint érzékeny belső szervet hordják magukban ambícióikat és hiúságukat, amit a társadalom nem vesz tudomásul. Így duzzad e sajátos „szerv” valósággal élet-halál kérdéssé, az általa futtatott társadalmi-tudományos karrier mérgezett létproblematikává Zanussi filmjeiben.

A rektor: Marłusz Dmochowski





Piotr Garlicki és Zbigniew Zapasiewicz

Nem a képi elbeszélésben, hanem a szereplők reflexióiban, magatartásában, társadalmi viszonylataiban. A képek síkján más alig történik, mint hogy „csordogálnak a mindennapok”, jelentéktelen kis események, apró fordulatok a hősök életében, de össz-súlyukban mégis elegendők ahhoz, hogy változást idézzenek elő sorukban. A történet végén érezzük ezt a változást — talán csak a kedélyek színe, a hangulatok röpte változott, a jellemek váltottak ólomszürkébe — anélkül, hogy meg tudnánk mondani pontosan, hogy mi és mikor történt, ami ezt előidézte; talán régen, a történet kezdete előtt, talán a pillanatnyi csöndben, a film befejezése után.

Ami nem jelenti azt, hogy holmi szoros érzellemmel kötődhetnének Zanussi hőseihez; inkább problémáikkal, létezésük problematikusságával kötik le figyelmünket; provokálnak. Érzelmileg azért hagynak hidegen, mert ők maguk hidegek, fölényesek,

spontán csevegésük is szemináriumi előadásra szánt, sebeik látványos nyaldosása is kiszámított, s mégsem hagynak hidegen, elfogultságukkal, egyoldalúságukkal vitára készletnek; arra kényszerítenek, hogy tovább is foglalkozzunk velük, lehántsuk róluk a filozof-gondolatokat, valóságukban pillantsuk meg őket. A kistályalakzatok, fizikai képletek, építészeti tervrajzok, nyelvészeti axiómák közé, a szemináriumi fekete táblára rótt görbék, mind egy-egy sors, félresiklott élet, lecsúszott jellem; ezt sugallják legalábbis.

Vagyis: Zanussi hősei, etikai felkészültségük, filozófiai vitakészségük ellenére, nem találták meg életük igazi értékeit, sem magukban, sem környezetükben. Mintha a külső és belső világ közt úr, keletkezett volna, mely végzetserűen tovább növekszik. (Zanussi még nem mondta ki a maga részéről a végső szót: átmeneti jellegű korunkban a külső és

belső világ diszharmonióját az értékek időleges zűrzavarának tulajdonítja-e, vagy abszolútnak. A *Védőszínek* után forgatott filmje, a *Spirál*, amely egy bensőleg kiégett, biológiai elhamvadt férfi kínos öngyilkosságának története, mintha az utóbbi válasza mutatna.) Hősei, ha kifelé fordulnak értékek után, tudományos sikerekre — hiszen értelmiségiek —, társadalmi elismerésre, rangra vágnak, s ami feltűnés nélkül csapódik az előbbiekhöz, jómód és státusztekintély, mindezért elkerülhetetlenül fizetik rá sorra belső értékeiket, végül jellemüket, önbecsülésüket; mint a *Védőszínek* cinikus docense, aki az örökös rejtőzés, álcázás, leleplezéstől, bukástól való félelem, rettegés állapotában él (Zbigniew Zapasiewicz okos, nagyvonalú, élethű megjelenítésében).

Aki emlékszik még Zanussi első nagyjátékfilmjére, a *Kristályszerkezetre* (nálunk *Közjáték* címmel ment), könnyen fölfedezheti barátja látogatására a meteorológiai állomásra érkező, híres ifjú fizikusban a *Védőszínek* kiábrándult, fáradt docense hasonmását: az előbbi még illúziókkal teli, a terepszínekkel való manipulálás is izgalmas számára, nem koptatta meg a rutin. Antitézise a filmben a szürkénél is szerényebb, volt évfolyamtárs, aki a világtól elvonulva, a tudománynak, gondolatainak kíván élni e messzi északi faluban, s azt veszi észre, hogy a társadalom margójára szorult, a nemzedék, amellyel együtt indult, leírta őt; fiatal felesége is szinte ezt teszi. Ekkor támad fel benne a fullasztó gondolat, hogy rossz felé indult az élet felkínálta értékek után. S ez mérgezi meg belső világát...

A *Védőszínek*beli alteregója, a lingvista egyetemi tanársegéd nem ilyen szívhez szólóan naiv, ilyen csöndesen befelé forduló, belső értékekről álmodozó. Ellenkezőleg, nagyon aktív. A két film között közel tíz év telt el. És úgy látszik, ez a tíz év arról győzte meg Krzysztof Zanussit, hogy a mai fiatalok sokkal inkább kívülről irányítottak, mint belső meggyőződésüktől vezetettek; önmagukból a társadalom felé fordulnak, ott keresik értékeiket, harcosabbak, de magukkal szemben bizonytalanok. Mindenesetre ifjú ta-

nársegédje az. Elutasítja magától a docens cinikus életelvét a mimikri-ről, az örökös álcázásról, alkalmazkodásról, mint a társadalmi érvényesülés kizárólagos módjáról, a külső értékek birtokbavételének „trükkjéről”. De amíg forradalmi hevülettel védi a nyári egyetemi diáktábor demokratikus rendjét, a tudományos opposzió, a gondolat szabadsága jogát a szakmai tekintéllyel szemben, minduntalan kiütközik, hogy két vasat tart a tűzben. Nem is annyira a docens által vallott életelv lényegét tagadja, mint inkább cinikus, nyers megfogalmazása ellen tiltakozik; s miközben egyre lanyguló csatát vív a tekintélyét testsúlyban is kifejezésre juttató, az opposzióit betöltő rektorhelyettes ellen, máris kap a docens csalétké után: a zsürielnök múltját diffamáló állítólagos adatokért. Alig hagy kétséget — de mégis valamit — afelel, hogy ő is végigjárja majd a docens útját számos gerinchajlítgatással, bársonysima alkalmazkodással, megmaradt saját véleményének alázatos elhallgatásával. Felmerülhet a kérdés: mi a társadalmi érvényesége a képnek? Mindez: a lingvisztika területén (!), egy X-nek nevezett egyetem egyik fakultásán történt. természetesen. Ennél Zanussi sem lép tovább — a képekben. Csak a dialógusban, a „filozófiai szemináriumon” megütött hang zeng tovább még egy ideig...

A véletlen úgy hozta, hogy a *Védőszínek* két kimagasló színésze az ideai gdanski fesztivál két elsődíjas filmjének főszereplői egyben. Zbigniew Zapasiewicz játssza az Andrzej Wajda *Érzéstelenítés nélkül* című legújabb filmjében a tragikus sorsú Jerzy Michalowski író és tanárt, akit szűk környezete ugyanolyan érzéketlen cinizmussal hajszol meg, mint amelyet Zapasiewicz docens-figurája tett emlékeztetéssé a *Védőszínek*ben. A tanársegédet alakító Piotr Garlicki pedig Stanislaw Rozewicz történelmi-romantikus filmjében, a *Szenvedélyben* játszik kiválóan. Ugyanennek a fesztivál-hétnek egy esős délutánján vetítették Zanussi legújabb filmjét, a *Spirált* Jan Nowickival a főszerepben. A megütött húr itt már alig zengett tovább.

HEGEDÜS ZOLTÁN